

Яновицька Г. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

НЕСПРАВЕДЛИВІ УМОВИ У СПОЖИВЧИХ ДОГОВОРАХ

UNFAIR TERMS IN CONSUMER CONTRACTS

У статті розглянуто поняття та ознаки несправедливих умов у договорах за участю споживачів. Національне законодавство містить застереження про те, що продавець (виконавець, виробник) не має права включати у договір умови, які є несправедливими. У Європейському Союзі такі правовідносини регулюються Директивою Ради від 5 квітня 1993 р. 93/13/ЄЕС про несправедливі умови в контрактах зі споживачами, яка має горизонтальний характер і поширюється на договори, сторонами яких є споживач та продавець / постачальник. Директивою визначено, що несправедливою умовою визнається умова договору, що не обговорювалась індивідуально, якщо за порушення вимоги сумлінності вона викликає значні невідповідності в правах та обов'язках сторін, що впливають з договору, на шкоду споживачу.

Директива, на відміну від національного законодавства, містить розширений перелік несправедливих умов. Наприклад, умови, що мають мету або намір: виключити або обмежити правову відповідальність продавця або постачальника у разі смерті або травми споживача внаслідок діяльності або бездіяльності такого продавця або постачальника; безпідставно виключити або обмежити юридичні права споживача відносно продавця або постачальника або іншої сторони у разі повного або часткового невиконання або неадекватного виконання продавцем або постачальником будь-якого із зобов'язань договору; укласти угоду, що буде зобов'язувати споживача, за якою надання послуг продавцем або постачальником буде залежати від особистого бажання останніх; вимагати від будь-якого споживача, що не може виконати своє зобов'язання, сплатити нерозмірно високу суму компенсації; автоматично продовжити договір визначеної тривалості, коли споживач не виказує протилежного бажання, якщо визначений кінцевий термін для вираження споживачем такого бажання є безпідставно коротким, та інші. Такий перелік умов, які можуть бути розглянуті як несправедливі, однак, є невичерпним.

Дослідження національного законодавства показує, що несправедливі умови договору порушують принцип добросовісності і призводять до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків і завдають шкоди споживачу. Наявність цих умов є підставою для визнання їх недійсними, а в окремих випадках визнання недійсним договору в цілому.

Ключові слова: споживач, продавець, недійсність договору, шкода, зобов'язання, відповідальність.

The article deals with the concepts and signs of unfair terms in contracts with the participation of consumers. National legislation contains a warning that the seller (performer, manufacturer) has no right to offer in the contract and include unfair terms. In the European Union, such relationships are governed by Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 On Unfair Terms in Consumer Contracts, which is horizontal in scope and applies to contracts to which the consumer and the seller/supplier are parties. The Directive states that an unfair term is recognized as a condition of a contract that was not individually negotiated, if, for breach of the requirement of good faith, it causes significant discrepancies in the rights and obligations of the parties arising from the contract, to the detriment of the consumer.

Unlike national legislation, the Directive contains an exhaustive list of unfair terms. For example, conditions having a purpose or intention: a) to exclude or limit the legal liability of the seller or supplier in the event of death or injury to the consumer because of the activity or inaction of such a seller or supplier. b) to conclude an agreement that will oblige the consumer, according to which the provision of services by the seller or supplier will depend on the personal desire of the latter. c) automatically extend the contract of the specified duration, when the consumer does not show the opposite desire, if the specified deadline for the expression of the consumer's desire is unreasonably short, etc. Such a list of conditions that may be considered unfair is inexhaustible.

A study of national legislation shows that unfair terms of the contract violate the principle of good faith and lead to a significant imbalance of contractual rights and obligations and cause harm to the consumer. The presence of these conditions is the basis for their recognition as invalid, and in some cases invalidation of the contract as a whole.

Key words: consumer, seller, invalidity of the contract, damage, obligations, responsibility.

Сьогодні споживчі договори являють собою окрему групу договірних конструкцій. Однак, укладаючи їх, необхідно ретельно визначити і узгодити зміст: істотні умови, права і обов'язки сторін, відповідальність. Інакше наявність у договорі неузгоджених умов, які порушують доктринальні принципи цивільного права, є підставою визнання окремих положень договору недійсними.

Дослідження науковців щодо проблеми несправедливих умов, які обмежують права споживача, проводились обмежено. Однак окремі аспекти проблеми висвітлені в сучасній вітчизняній науковій доктрині такими дослідниками, як Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданник, А.Г. Ярема.

Метою цієї статті є дослідження проблем правової регламентації несправедливих умов у договорах за участю споживачів і визначення правових наслідків цих договірних конструкцій.

У національному законодавстві правовідносини щодо несправедливих умов у договорах за участю споживачів регулюються статтею 18 Закону України «Про захист прав споживачів» [1] – «Визнання недійсними умов договорів, що обмежують права споживача». На думку законодавця, умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача.

Цивільний кодекс [2] також встановлює презумпцію добросовісності та розумності особи щодо здійснення свого права. Згідно з п. 5 ст. 12 ЦК України, якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

На думку Є.В. Вавіліна, недобросовісні умови договору – це умови, які тим або іншим способом ущемляють права споживача, що є слабкою стороною в договорі, який вимушений укладати договір на даних запропонованих умовах [3, с. 9].

Вважається, що добросовісність покликана виконувати регулюючу, доповнюючу та інтерпретаційну функції, реалізація яких залежить від наявності або відсутності урегульованості відповідних відносин у законі та договорі. У разі неврегульованості правовідносин добросовісність виконує функцію регулятора прав та обов'язків сторін зобов'язань. За недостатньої нормативної та договірної врегульованості функції добросовісності проявляються у доповненні, виправленні та тлумаченні положень закону, договору, змісту прав та обов'язків сторін [4]. Зміст принципів свідчить про їх єдиний характер [5, с. 134].

Тлумачення несправедливих умов дається і в Директиві Ради від 5 квітня 1993 р. 93/13/ЄЕС «Про несправедливі умови в контрактах зі споживачами» [6]. Визначено, що несправедливою умовою визнається умова договору, що не обговорювалась індивідуально, якщо за порушення вимоги сумлінності вона викликає значні невідповідності в правах та обов'язках сторін, що випливають з договору, на шкоду споживачу. Умова має завжди розглядатись як така, що не була обговорена індивідуально, якщо вона була складена заздалегідь, і тому споживач не мав можливості вплинути на склад умови, особливо у зв'язку із заздалегідь сформульованим стандартним договором.

Якщо будь-який продавець або постачальник стверджують, що стандартну умову було обговорено індивідуально, тягар доведення у зв'язку з цим має бути покладений на нього.

У ч. 3 ст. 18 міститься невичерпний перелік несправедливих умов договору. Цей перелік повністю співпадає із переліком несправедливих умов контракту, визначених Директивою Ради 93/13/ЄЕС.

Несправедливими є, зокрема, умови договору про:

1) звільнення або обмеження юридичної відповідальності продавця (виконавця, виробника) у разі смерті або ушкодження здоров'я споживача, спричинених діями чи бездіяльністю продавця (виконавця, виробника);

2) виключення або обмеження прав споживача стосовно продавця (виконавця, виробника) або третьої особи у разі повного або часткового невиконання чи неналежного виконання продавцем (виконавцем, виробником) договірних зобов'язань, включаючи умови про взаємозалік, зобов'язання споживача з оплати та його вимог у разі порушення договору з боку продавця (виконавця, виробника);

3) встановлення жорстких обов'язків споживача, тоді як надання послуги зумовлене лише власним розсудом виконавця;

4) надання можливості продавцю (виконавцю, виробнику) не повертати кошти на оплату, здійснену споживачем, у разі відмови споживача укласти або виконати договір, без встановлення права споживача на одержання відповідної компенсації від продавця (виконавця, виробника) у зв'язку з розірванням або невиконанням ним договору;

5) встановлення вимоги щодо сплати споживачем непропорційно великої суми компенсації (понад п'ятдесят відсотків вартості продукції) у разі невиконання ним зобов'язань за договором;

6) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права розірвати договір із споживачем на власний розсуд, якщо споживачеві таке право не надається;

7) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права не повертати кошти на оплату ненаданої продукції у разі розірвання договору з ініціативи продавця (виконавця, виробника);

8) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права розірвати договір, укладений на невизначений строк із споживачем, без повідомлення його про це, крім випадків, установлених законом;

9) установлення невикористаного малого строку для надання споживачем згоди на продовження дії договору, укладеного на визначений строк, з автоматичним продовженням такого договору, якщо споживач не висловить відповідного наміру;

10) установлення обов'язкових для споживача умов, з якими він не мав реальної можливості ознайомитися перед укладенням договору;

11) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права в односторонньому порядку змінювати умови договору на власний розсуд або на підставах, не зазначених у договорі;

12) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права в односторонньому порядку змінювати характеристики продукції, що є предметом договору;

13) визначення ціни товару на момент його поставки споживачеві або надання продавцю (виконавцю, виробнику) можливості збільшувати ціну без надання споживачеві права розірвати договір у разі збільшення ціни порівняно з тією, що була погоджена на момент укладення договору;

14) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права визначати відповідність продукції умовам договору або надання йому виняткового права щодо тлумачення договору;

15) обмеження відповідальності продавця (виконавця, виробника) стосовно зобов'язань, прийнятих його агентами, або обумовлення прийняття ним таких зобов'язань додержанням зайвих формальностей;

16) встановлення обов'язку споживача виконати всі зобов'язання, навіть якщо продавець (виконавець, виробник) не виконає своїх;

17) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права передавати свої права та обов'язки за договором третій особі, якщо це може стати наслідком

зменшення гарантій, що виникають за договором для споживача, без його згоди.

Доцільно відмітити, що нечіткі або двозначні положення договорів із споживачами тлумачаться на користь споживача. Така норма також міститься й у Директиві.

Щодо Директиви, то закріплені такі правовідносини мають горизонтальний характер. Дія Директиви поширюється на договори, сторонами яких є споживач та продавець/постачальник.

Також стаття 5 Директиви визначає вимоги щодо надання споживачеві належної інформації про умови контракту. Такі умови мають бути завжди складені простою, зрозумілою мовою. У разі сумнівів щодо змісту умови, то має переважати найбільш сприятливе для споживача тлумачення.

Якщо в результаті застосування умов договору, що обмежують права споживача, споживачеві завдано збитків, вони повинні відшкодуватися винною особою у повному обсязі. В такому разі можна стверджувати, що стаття 18 Закону України «Про захист прав споживачів» повністю відповідає положенням, що містяться у Директиві Ради 93/13/ЄЕС про несправедливі умови в контрактах зі споживачами.

Отже, нормами законодавства України досить повно та детально врегульовано цілий ряд правовідносин, які майже аналогічним чином відображені у положеннях законодавства ЄС.

Наявність несправедливих умов є підставою для визнання їх недійсними, а в окремих випадках визнання недійсним договору в цілому. Також недійсними є правочини, здійснені з використанням нечесної підприємницької практики (ст.19 ЗУ). Нечесна підприємницька практика включає вчинення дій, що кваліфікуються законодавством як прояв недобросовісної конкуренції, це також будь-яка діяльність (дія або бездіяльність), що вводить споживача в оману або є агресивною. Застосування такого способу захисту, як визнання правочину недійсним, у правовідносинах зі споживачем має обмежений характер і застосовується лише за юрисдикційної форми захисту [5, с.158].

Стаття 18 Закону України «Про захист прав споживачів» містить самостійні підстави визнання договору (чи його умов) недійсним. Так, за змістом ч. 5 цієї норми у разі визнання окремого положення договору, включаючи ціну договору, несправедливим може бути визнано недійсним, або потрібно змінити саме це положення, а не сам договір.

На переконання суду у справі № 358/831/16, умова Договору про сплату пені в розмірі 60% (шістдесят відсотків) річних від простроченої суми за кожен день прострочення є несправедливою, оскільки існує істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача [7].

Однак у разі, коли зміна окремих положень або визнання їх недійсними зумовлює зміну інших поло-

жень договору, такі положення, на вимогу споживача, підлягають зміні або договір може бути визнаний недійсним у цілому (ч.6 ст. 18 Закону). Умови зазначеного договору встановлюють жорсткі обов'язки споживача, тоді як надання послуги зумовлене лише власним розсудом виконавця; надання можливості продавцю (виконавцю, виробнику) не повертати кошти на оплату, здійснену споживачем, у разі відмови споживача укласти або виконати договір, без встановлення права споживача на одержання відповідної компенсації від продавця (виконавця, виробника) у зв'язку з розірванням або невиконанням ним договору; надання продавцю (виконавцю, виробнику) права розірвати договір із споживачем на власний розсуд, якщо споживачеві таке право не надається; установлення обов'язкових для споживача умов, з якими він не мав реальної можливості ознайомитися перед укладенням договору; надання продавцю (виконавцю, виробнику) можливості збільшувати ціну без надання споживачеві права розірвати договір у разі збільшення ціни порівняно з тією, що була погоджена на момент укладення договору, що є несправедливими умовами договору згідно з вимогами ст.18 Закону України «Про захист прав споживачів» позаяк суперечать принципам справедливості, розумності та добросовісності [8].

Отже, умови споживчого договору є несправедливими, якщо вони порушують принцип добросовісності і призводять до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків і завдають шкоди споживачу.

Виняток становлять: договір споживчого кредиту, відповідно до якого кредитордавець встановлює право розірвати договір в односторонньому порядку за наявності підстав, визначених законодавством, та за умови негайного повідомлення кожної із сторін про розірвання договору; договір, укладений на невизначений строк, за умови встановлення у ньому обов'язковості повідомлення заздалегідь споживача про намір змінити умови договору і надання йому у зв'язку з цим права на розірвання договору; положення про індексацію ціни, що відповідають законодавству, якщо умови та метод розрахунку ціни чітко і недвозначно визначено у договорі.

Для кваліфікації умов договору як несправедливих необхідна наявність одночасно таких ознак: по-перше, умови договору порушують принцип добросовісності; по-друге, умови договору призводять до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків сторін; по-третє, умови договору завдають шкоди споживачеві, а у разі визнання окремого положення договору несправедливим може бути визнано недійсним або змінено саме це положення, а не сам договір. Тільки у разі, коли зміна окремих положень або визнання їх недійсними зумовлює зміну інших положень договору, на вимогу споживача такі положення підлягають зміні, або договір може бути визнаний недійсним в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року *Відомості Верховної Ради УРСР* 1991. № 30.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. *База даних «Законодавство України»* URL: [http:// zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15).
3. Вавилин Е.В. Осуществление и защита прав потребителей: принцип добросовестности. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2010. № 5. С. 9.
4. Майданник Р.А. Цивільне право. *База даних* URL: <http://westudents.com.ua/glavy/72037-8-printsip-spravedlivost-dobrosovsnost-rozumnost.html>.
5. Яновицька Г.Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : монографія. Львів : Видавництво «Райстр–7», 2018. 400 с.
6. On unfair terms in consumer contracts: Council Directive 93 /13 /EEC of 5 April 1993. *Official Journal of the European Union*. L 95. 1993. P. 29–34.
7. Справа №358/831/16-ц від 30.08.2016р. *База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень»* URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61077264>.
8. Справа №126/1105/16-ц від 12.09.2016р. *База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень»* URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61332132>.